

14. Юр'єва О. Лінгвістичний вимір політичного маніпулювання : автореф. дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.02 / О. Юр'єва. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 20 с.
15. Савойська С. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри: [монографія] / С. Савойська. – К.: ВЦ «Просвіта», 2015. – 688 с.
16. Савойська С. Українська мова як державна: освіта, політика: Монографія / С. Савойська, В. Панібудьласка, А. Тугай; За ред. С. Савойської. – К.: Вища шк., 2009. – 319 с.
17. Обушний М., Коваленко А., Ткач О. Політологія: Довідник / За ред. М. Обушного. – К.: Либідь, 2009. – 501 с.
18. Тараненко О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні / О. Тараненко // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 19–23.
19. Кучма Л. Про найголовніше / Л. Кучма. – К.: АРТ–Ерія, 1999. – 351 с.
20. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. Шевченко, О. Ніка, О. Хом'як, А. Дем'янюк ; За ред. Л. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
21. Тараненко О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 19–23.
22. Білоус О., Лисицин Е, Молостовцева В. Національна ідея і стратегія національної безпеки України // Віче. – 2001. – № 9. – С. 3–23.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.»// Голос України. – 1999. – 30 грудня.
24. Бебик В. Історія, головні напрямки та методологія довартоження політичної сфери суспільства: реферативний огляд / В. Бебик // Політологічні читання. – 1993. – № 2. – С. 112–129.

**Салата Г.В.,**  
кандидат історичних наук,  
директор коледжу  
Київського університету культури

## **ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ БІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОКУЛЬТУРНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ПРОФЕСОР Л.Д. ПРОСКУРЯКОВ (1856–1926 РР.)**

### **Анотація**

*У публікації зроблена спроба проаналізувати методику і методологію дослідження з біографії видатного інженера-механіка та мостобудівника Л.Д. Проскурякова у проблемному полі біографічної реконструкції біокультурної антропології історії науки і техніки. Реконструкція особистого життя, доля окремого людського індивідууму, зокрема Л.Д. Проскурякова, вивчення формування і розвитку його внутрішнього світу, усіх «слідів» його діяльності, що збереглися, – все це розглядається як головна мета дослідження і адекватний засіб пізнання історичного соціуму. У першому параграфі висвітлюються дискусійні проблеми біографії як науки, у другому окреслено питання проблеми біографії як методу наукового пізнання. З'ясовано, що історія науки і техніки рівною мірою стосується людства і світу природи. Запропоновано твердження, що історіософія техніки передбачає*

*осмислення техніки як продукту людської цивілізації у всесвітньо-історичному масштабі. Констатовано, що історія науки і техніки – міждисциплінарна галузь пізнання, що вивчає створення, розвиток, наслідки розвитку науки і техніки в культурних, історичних і соціальних контекстах.*

## **Вступ**

Соціум глобалізованої ери потребує нового мислення та ціннісних орієнтирів із метою становлення нового типу глобальної спільноти людей, здатних подолати те, що їх роз'єднує, заради збереження соціобіологічного життя на планеті. Водночас стрімкий розвиток і впровадження техніки і технологій ХХІ ст. породжує пошук шляхів вивчення її предметної області у проблемному полі біокультурної антропології людини. Техніко-технологічний потенціал соціуму наближає людину до задоволення будь-яких її потреб. Життєдіяльність індивіда прогнозовано звернена до природи і стає частиною еволюційного процесу, а людина – її вагомим гравцем. Громадськість переживає конструктивний креатив нових форм суспільного життя, основою якого є всесвітня електронна мережа Інтернет з її неоднозначним характером, що докорінним чином векторує соціальний статус техніки, перетворює її на фактор, що визначає майбутнє людства. Означене загострює проблему наслідків технічного розвитку та актуалізує питання природи людини у взаємозв'язку сентенцій «людина–наука» і «техніка–природа».

Біографічні дослідження у ХХІ ст. є затребуваними для когнітивного поступу, адже доля маленької людини стала для прибічників мікроісторії та напряму, який заявив про себе у 1970–1980 рр. низкою вдалих монографій, засобом вивчення історичних явищ і процесів [1–4]. Українська історія науки та історіографія, які, зокрема, також звернулися до теоретичного осмислення цього напряму, досі не виробили певних підходів до побудови твору біографічного жанру [6–11]. Частково вирішує проблему монографічне дослідження М.М. Крома «Историческая биография: новая жизнь старого жанра», в якій автор зробив спробу систематизувати різні підходи стосовно написання біографій. Він дійшов висновку, що нові підходи принципово не відрізняються від традиційної біографії [12]. Разом із тим у науковій літературі виникла дискусія про напрями оновлення прийомів біографічного дослідження і навіть поява «нової біографічної» або «персональної» історії [13–15]. Усі ці обставини змушують представити проблемно-історичний нарис нової науки *біографістики* у тих межах, які необхідні для конкретизації підходів і методів дослідження діяльності професора Л.Д. Проскурякова.

Л.Д. Проскуряков (1858–1926) – вчений зі світовим ім'ям, професор, інженер, новатор у галузі будівельної механіки, мостобудівничий, послідовник Д.І. Журавського і сучасник В.Г. Шухова, учнями якого були вчені зі світовим ім'ям: Є.О. Патон, І.П. Прокоф'єв, М.М. Філоненко-Бородич, П.А. Веліхов, П.Я. Каменцев, П.К. Худяков.

У золотій скарбниці інженерної думки Л.Д. Проскурякова – інноваційні проекти будівництва залізничних мостів, що вражають своєю архітектурною естетикою, легкістю конструкцій на візуальному й практичному рівнях. Лавр Дмитрович – педагог, який на власному прикладі і законах дидактики впроваджував інновації у галузі будівельної механіки на лекціях студентам, у спілкуванні з колегами і однодумцями та був непересічною особою в історії світової науки і техніки. Л.Д. Проскуряков першим в Європі відмовився від проектування складних за конструкцією і розрахунками ґраткових мостових ферм. Проскуряков спроектував і розробив параболічні й полігональні

статично визначені мостові ферми зі шпренгельною ґраткою, запропонував консольні й аркові ферми для залізничних мостів.

Дослідження з біографістики – один із шляхів гуманізації і гуманітаризації системи освіти. Використання людського фактора в навчальному процесі має соціогуманітарний потенціал, адже представляє історію науки і техніки не як безлику і знеособлену науку, і навіть не просто прізвища, а конкретних людей з їх чеснотами, перевагами і недоліками, особистостей, в яких можна вчитися, з яких можна брати приклад.

Традиційно опис життя і діяльності людини прийнято визначати терміном «біографія». Цей термін у різні епохи означав: а) жанр твору (як наукового, так і науково-популярного, а також бульварної літератури); б) метод наукового дослідження (в історії, літературознавстві, педагогіці, психології, соціології, медицині) і порівняно недавно в) науку – біографія або біографістика. Різноманітність під час застосування терміна «біографія» вимагає уточнення змісту поняття в межах даного дослідження.

Безперечно, вивчення історичної особистості за допомогою біографії – традиція, яка своїми коренями сягає давнини. Феномен біографії як історично-культурна проблема добре проаналізований у працях І.Л. Біленького (1988) [16], О.Л. Валуєвського (1995) [17], Л.П. Рєпіної (2001) [18], Г.Е. Померанцевої (1987) [19]. Цей аналіз не дає змоги зупинитись детально на цьому питанні і сконцентруватися тільки на проблемах, які мають безпосереднє відношення до предмету дослідження, зокрема, на деяких дискусійних проблемах, таких як: а) біографія – це наука чи мистецтво; б) співвідношення понять «історія» і «біографія».

### **Параграф I. Біографія як наука**

Витоки біографії відносяться до античності. Як встановив С.С. Аверінцев, біографія розвивається з пліток і спочатку існує у формах, близьких до анекдоту або сучасної жовтої преси. Одночасно відомий також жанр звичайного наукового історичного дослідження – хронологічного викладу етапів життя і діяльності людей. Традиції сучасного біографічного опису витікають не з сучасних назв та видів біографії, а із творів Плутарха, оскільки створений ним жанр моралістично-психологічних етюдів був використаний християнською літературою у вигляді *біографії*, яка мала сильний вплив на світську літературу, зокрема, на опис дій світських героїв [20]. «Паралельні життєписи» Плутарха були створені згідно з канонами етичних настанов, їхнє написання переслідувало педагогічну мету. Цей твір (на момент його створення) мав відношення до історії тільки в тому плані, що Плутарх використовував історичні твори як джерело інформації (навіть чи він не користувався довідками з історичних творів для вибору фактографії). Це була, власне, вибірка фактів, сюжетно організованих для роздумів на моралістичні теми.

В епоху Відродження гуманістичний підхід до людини проходив скоріше не від суцього, а від потрібного. Весь гуманізм був по суті педагогічний, він був однією великою настановою людству, що і призвело до попиту на біографію як форми твору. Цей попит зміцнювався тим, що спирався на правду життя. Власне, у XVI ст. Дж. Драйденом у його передмові до перекладу «Паралельних життєписів» Плутарха «Біографія чи історія окремих людей?» було вперше вжито термін «біографія».

Якщо в епоху Відродження твори Плутарха привертали до себе вагу ідеалами гуманізму, то в епоху Просвітництва був попит на ідеали громадянськості, при цьому успіхи в розвитку природничих і точних наук, прагнення до достовірності справили вплив на біографічний жанр. Якщо біограф Середньовіччя, особливо етнограф, не

відрізняв вигадку від об'єктивного свідчення, то для історії епохи Просвітництва важливою умовою було використання джерел і разом з тим критичне ставлення до них, прагнення до історичної точності. Власне, у XVII – XVIII ст. з'явилася біографія як вид історичного дослідження. Так біографія вписувалася в поширену в ті роки філософію позитивізму і була затребувана Просвітництвом: перебудувати суспільство на розумних підставах може тільки людина певних поглядів і якостей.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. позитивізм втратив свої позиції. У боротьбі філософських течій провідне місце займає персоналізм. Окрім персоналізму, певний інтерес до особистості проявляли прибічники екзистенціалізму. Біографія (і автобіографія) як метод і форма осмислення самоцінності особи знову виявилася затребуваною філософією. Цей зв'язок чітко простежується і в сучасних підходах. Так, наприклад, автори книги «Персональна історія» (1999) у створенні біографій зважають на філософію екзистенціалістів. Найважливіша проблема екзистенціальних пошуків – пошук способів наповнення життя змістом перед обличчям майбутньої смерті. Усе ті ж вічні філософські питання: «Для чого з'явилась людина на світ? У чому її покликання? Якою вона має бути, щоб виконати свою місію на Землі?» За такого підходу до створення біографій, як відзначають автори, зникає необхідність в описі дослідницької техніки, оскільки до «високих питань» вона не має жодного відношення. «Події історії відіграють роль фактологічного каркасу і не більше», «витравляється будь-яка номотепічність, дещо спільне, масове не має цінності»; «Соціальне начало перебуває тільки у вигляді фону» [21]. З огляду на такі посилання, автори вважають, що найбільш корисною формою пізнання індивідуальності є біографія, де розкривається, перш за все, «динаміка психологічного світу індивідуума». Висновок звучить досить впевнено: в таких біографіях «психологія нечуттєвого тільки переходить у філософію і навпаки, а саме це є одним із фундаментальних принципів методології персональної історії» [21, с. 4].

Таким чином, біографія виникає під впливом філософії і не втрачає того зв'язку в майбутньому. Історична наука у цьому разі виступає як допоміжна дисципліна, яка надає фактологічний матеріал. Зв'язок з етикою передбачає особливий інтерес не тільки до вчинків особистості, але й до мотивів вибору, адже моральний вибір є однією з основних етичних проблем. При цьому біографія як жанр моральної і дидактичної розповіді вимагає яскравої літературної форми. В іншому разі не будуть досягнуті дидактичні цілі, заради чого вона і створюється. Все це передбачає зв'язок біографії з культурою.

У питанні, що таке біографія – наука чи мистецтво, відповідь визначається домінантою культури і переноситься в площину культурно-історичної традиції. Так, І.Л. Біленький, автор низки теоретичних робіт із теорії біографії, які з'явилися упродовж останніх років, визначив біографію як культурно-історичну форму, що передбачає єдність науки і мистецтва [22]. Вирішення наукових проблем через принцип синтезу науки і мистецтва – доволі традиційне. Але автор так і не зумів знайти адекватну форму результату цього синтезу, за винятком портрета, зазначивши, що при цьому зберігається жанрове розмаїття (від наукового до художньо-документального). У процесі цих роздумів він зробив одне важливе спостереження – вказав на зв'язок біографії з філософією, зробивши посилання на рядки з книги Г.О. Винокура, в яких говориться про необхідність «філософського відношення до біографії» [23]. Цей аспект під час вивчення біографії, на який вказав Г.О. Винокур в працях ще на початку XX ст., не отримав свого розвитку в літературі XX ст. і навіть

нині. Разом із тим він має основоположне значення для розуміння суті біографії і визначення її ролі в системі наук.

Звідси висновок: традиційно біографія – це синтез етики (як форми філософії), історії, літератури і мистецтва (мета – зміст – форма). Ігнорування цієї внутрішньої триєдності завжди викликало супротив у теоретиків біографії.

Походження біографії – це постійна боротьба усіх начал. Власне, ця обставина:

- по-перше, робить необхідним залучення міждисциплінарних методів дослідження як єдиного можливого шляху створення «справжніх» біографій;
- по-друге, породжує обов'язкові дискусії навколо феномену біографії.

У цьому контексті розглянемо кілька важливих проблем біографії. Так, питання, як зрозуміти іншого в системі історичного часу, настільки ж вічне, як і питання, що собою являє людина. Проблема біографії, позначена як «чуже Я», виходить із філософської категорії історичного часу. Ця проблема детально розглянута в праці М.О. Барга, який мав особливий вплив на вітчизняну історіографію.

М.О. Барг виділив календарний час, але він нічого не повідомляє про історичну суть процесів і ритми змін. Пізнавальний процес вимагає від історика не тільки проникнути в минуле, але й на основі накопиченого досвіду створювати підставу для прогнозування майбутнього, що можливе тільки за умови вивчення події в історичному часі. «Історичний час – неподільна єдність його модусів: теперішнього, минулого і майбутнього. В історичному теперішньому відбувається змістовний «діалог» історичного часу, – писав М.О. Барг. – Не дивно, що історичне пізнання черпає у живому досвіді теперішнього «реактиви», необхідні для осмислення того, що відбулося в минулому і для прогнозування майбутнього» [24].

Ідея «діалогу», який здійснює дослідник зі своїм «героєм», а також механізм його становлення і є об'єктом дискусій у межах біографії. Вчений, який здійснює «діалог», пізнаючи об'єкт, не є «нейтральним» Нестором-літописцем. Він як громадський індивід – носій ментальності свого часу. Детермінований своїм часом дослідник має проникнути в ментальність іншої культури і висловити інший час у його реаліях, передаючи його мовою понять власного часу. Вирішення цього завдання суттєво залежить від особистості історика.

Сучасна наука «біографістика» теоретично не заперечує можливість пізнання біографом «Я» свого «героя», дискусія зводиться до методів, зокрема до їх недосконалості та неуніверсальності. Можливість пізнання «чужого Я» блискуче продемонстрував Ю.М. Лотман, застосувавши принцип семіотики під час вивчення біографії М.М. Карамзіна. Автор визначив жанр дослідження як роман-реконструкцію, підкресливши обмежені можливості цього методу, які закладені в порушенні онтологічного порядку історичного часу у процесі дослідження, коли біограф обов'язково відштовхується від часу, більш пізнього у пізнанні часу більш раннього.

Процес безперервності часу перетворює майбутнє на теперішнє і цим самим розширює часові горизонти історії, що призводить до модифікації пізнавальної призми історика. Звернемося знову до висновків М.О. Барта. Він писав: «Кожне нове теперішнє відкриває нові проблеми, нові сторони у питаннях у попередньому теперішньому (яке стало минулим) вирішенням. Очевидно, що навіть за незмінності кількості й обсягу джерел історичної інформації, історичне знання настільки невичерпне, як історичний час» [24, с. 93].

Визначаючи суть біографічної реконструкції, О.В. Валецький, автор найбільш ґрунтовної праці з проблем методики біографістики, зазначив, що вона будується на базовому питанні «Хто він?» Біографічна реконструкція включає два етапи –

реконструкцію просторово-часового рівня ідентичності персонажу і вартісно-часового рівня. Реконструкція просторово-часового рівня забезпечує фактографію біографічного знання. Формування цього знання здійснюється шляхом передування таких питань: хто? що? де? Основне завдання такого етапу зводиться до того, щоб заповнити фактографічні лакуни.

Наступний етап біографічної реконструкції – стадія формування вивідного знання. Її суть полягає в тому, що біограф звертається до відомого фактографічного матеріалу з питаннями: чому? для чого? внаслідок чого? Тим самим на основі фактографічної аббревіатури біограф у стані вибудувати вартісно-змістовий рівень ідентичності персонажа. Індивідуальність, на думку О.В. Валевського, – дещо більше, ніж це втілено в історичних документах і свідоцтвах. Ціннісно-змістова структура ідентичності є, по суті, заснуванням «світу особи», «сенсу життя» [25]. Нині це положення вважається загальноприйнятим у біографістиці. Додамо, що другий рівень за сучасного розвитку наук передбачає використання методик психології, соціології тощо. Вказані стадії роботи над біографічною реконструкцією дають можливість визначити місце історичних прийомів дослідження у біографістиці. Історик працює, перш за все, на першому рівні створення біографії. Його завдання – правильно і повно зібрати факти. Тут найбільш доцільним є застосування методів історичного дослідження, зокрема джерелознавчих.

В аналізі вищевикладених проблем зважаємо на те, що біографістика є самостійною наукою або наукою в процесі свого становлення [26]. І.Л. Біленький в останніх своїх роботах сформулював основні параметри біографістики як науки, і в такій якості вона включена у словник енциклопедії вітчизняної історії (стаття також належить Л.І. Біленькому).

Зміна статусу біографій у сучасній науці відбувається і в західній історіографії. Як приклад назвемо працю Ж. Ревеля [27]. Постановка питання про біографістику як науку дає змогу повторити слова Плутарха, які були сказані ним на зорі диференціації гуманітарного наукового знання: «Біографія – не історія». Предметом вивчення біографістики є індивід, самоцінність особистості, або немає нічого настільки неблаганно одиничного, як біографічний досвід.

Предметом вивчення історії є суспільство, закономірності його розвитку з усіма його мінливими формами. Як зазначив М. Блок, історія – «наука про людей в часі» [28]. Підкреслюємо, що про людей, які складають суспільство, в якому здійснюється поєднання індивідуумів, і власне тому завершується індивідуальне існування. Ось чому одним із найважливіших завдань у межах цього дослідження біографії Л.Д. Проскурякова є визначення позицій щодо питання про відношення біографії до історії.

Будь-який індивідуальний досвід завжди був детермінований суспільним та інтегрований у нього. Варто згадати «проблему Робінзона», яка привертала увагу дослідників кількох поколінь, або віртуального впливу суспільства на особистість. Як вчення про особистість біографістика є самостійною наукою, як історична біографія, вона виступає як метод, підхід для розгляду певною мірою феномена, який лежить за межами історичної біографії. Оскільки вона сама належить до категорії окремого, виходить, пізнання закономірностей і вивчення колективного (суспільного) є складовою категорією суспільства. Значить, метод історичної біографії дає можливість через мікроісторію вивчати процеси макроісторії.

Реконструкція особистого життя, доля окремого людського індивідуума, у нашому випадку Л.Д. Проскурякова, вивчення формування і розвитку його внутрішнього

світу, усіх «слідів» його діяльності, що збереглися, – все це розглядається як головна мета дослідження і адекватний засіб пізнання історичного соціуму, в якому він жив, творив, думав, страждав і діяв.

## **Параграф II. Біографія як метод наукового пізнання**

Біографія як метод історичного пізнання змінює питання про те, хто з тих, які жили на Землі, заслуговує на право мати біографію. Застосувавши одним із перших біографію як метод культурології, Ю.М. Лотман обґрунтував тезу, яка нині викликає гарячі дискусії з питання, що далеко не кожна людина, яка живе в суспільстві, має право на біографію. Кожен тип культури виробляє свої моделі «людей без біографії» і «людей із біографією» [29]. Професор Л.Д. Проскуряков належить до останньої категорії. Нащадкам є чого у нього повчитися.

Культурологія визначила можливості біографії як методу в межах власної парадигми. Інтелектуальний внутрішній світ людини – категорія історична і соціальна, що й призводить до існування людей без біографії. Персональна історія як напрям мікроісторії – це спроба відмовитися від соціальної історії. Біографія в такому разі є методом історичного дослідження.

*Персональна історія* як напрям мікроісторії – напрям новий, який на Заході почав формуватися у 1990 р., в Україні – лише на початку ХХІ ст. Для персональної історії немає схожих концептуальних обмежень, вона розширила можливості застосування біографії як методу історичних дисциплін – біографії «звичайних», «пересічних» людей, зацікавлення якими нині очевидне, особливо в Україні.

Життєвий шлях окремого індивідуума розглядається як історичне джерело, яке може пролити світло на невивчені інститути минулого, оскільки багато з них склалися і побутували в низових структурах суспільства або, навпаки, спочатку розвивалися у вищих сферах суспільства (література, освіта, мода, звичаї, звички та ін.), а потім опускалися до рівня «простого» народу. Однак можливості персональної історії як методу обмежені, як обмежені можливості будь-якого дослідницького методу. Це обмеження пов'язане з наявністю слабкої документальної бази. Застосування біографії як методу ускладнене давньою історією, зокрема середніх віків. Але і у ближчі часи є люди, фактографічна сторона життя яких не відображена в документах особового походження. Герой без фактографії не є об'єктом для історичної біографії як методу пізнання мікроісторії, що не виключає можливості біографічної реконструкції його життя і діяльності методами біографістики, зокрема, методом реконструкції просторово-часового рівня ідентичності персонажу.

Біографія як метод бере початок від так званого біографічного методу, тому необхідно визначити співвідношення цих понять. Персонально біографічний метод виник у позитивістсько орієнтованому літературознавстві у середині ХІХ ст. як спосіб вивчення літератури, за якого розглядалися біографія й особистість. Визначальним моментом творчості є те, що біографія була лише «провідником» проникнення в глибини творчості. На заперечення дослідників цього напрямку, що біографія не є їх метою, що її варто писати за іншими канонами, уваги не звернули. Спроби використати біографічний метод у системі дзеркального відображення – через творчість письменника пізнати його особистість – призвели до дискредитації самого методу. Вже на початку ХХ ст. він був підданий критиці, яка стала в останні десятиріччя майже знищувальною [30].

Такою була й доля психоаналізу. З. Фрейд задля пропаганди свого методу пізнання особистості з метою залучення уваги до психіатрії написав біографію Л. да Вінчі на

основі документів особового походження. Спроба написати біографію А. Лінкольна на основі документів офіційного характеру істориками-дилетантами в галузі психоаналізу зазнала повного провалу.

Біографічний метод (тобто звернення до особистості як об'єкта дослідження з дотриманням вимог конкретної науки) успішно використовується в соціології, психології, педагогіці, медицині і продовжує застосовуватися в літературознавстві і психіатрії, однак глобалізація методу під час вивчення особистості в межах біографістики, як правило, нищить його репутацію, якщо дослідник уподібнює себе до спеціаліста перелічених наук або навіть якщо виступає як дилетант. Причина провалів полягає не в біографічному методі, а в порушенні дослідниками загальної методології наукового пізнання, ігноруванні особливостей дедуктивних прийомів дослідження і в абсолютизації обраного методу. Особистість неповторна своєю індивідуальністю. Біографістика в процесі реконструкції особистості змушена користуватися багатьма методами, кількість і специфіка яких залежить від численних вхідних змін життя індивідуума, роду його діяльності, способу життя, документальної бази тощо.

Варто зауважити, що біографія як метод історичного дослідження отримала новий імпульс розвитку у зв'язку зі змінами у відношенні суспільних наук до наукових парадигм – позитивізму, структуралізму і марксизму. Ж. Ревель зазначав: «Ці три інтеграційних функціоналістичних пізнавальних моделі так і не знайшли собі заміни». У цих умовах біографія сприймається як експериментальне, ледь не альтернативне рішення щодо соціальної історії, коли наукова цінність визначається кількісними дослідженнями і даними статистики.

Підбиваючи підсумок, уточнимо зміст основних термінів, якими оперують дослідники під час вивчення проблеми індивідуума в історії: «біографія», «історична біографія», «біографія як метод історичного дослідження» (або біографічний метод в історії).

*Біографія* виникає на основі синтезу методів і прийомів трьох наук – етики, історії, літератури. І, відповідно, використовує усі переваги цього синтезу, включаючи природничі, технічні, соціальні та інші методики, які дають змогу проникнути у таємний світ людини. «Будівництво» світу душі об'єкта, що вивчається, здійснює біограф, по-перше, під час усіх звернень до об'єктивності, яка діє в межах його ментальності, по-друге, він, володіючи правом компенсувати лакуни фактографії, визначати причинно-наслідкові зв'язки на свій розсуд, виходить зі своїх пізнавальних можливостей і, значить, посилює суб'єктивний фактор у науці. У цьому ж напрямі просуває біографію і проблема форми. Питання про виразність у викладенні матеріалу зумовило дискусію: є біографія наукою чи мистецтвом.

*Історична біографія* (або окремих випадок історіографії, об'єктом якої обрана історична особистість) будується за законами історичного дослідження і перебуває в рамках і традиціях соціальної історії. Індивідуум – лише окремих випадок загального, особистість служить лише ілюстрацією закономірностей розвитку суспільства, значить, має право на існування основне методологічне посилення – від загального до окремого.

*Біографія* як метод історичного дослідження в межах персональної історії будується за законами історії і, як правило, не переходить за межі прийомів і методів історичного дослідження, центр тяжіння перенесено на вивчення особливого, основне методологічне посилення – від окремого, через окреме до загального. Вивчається як особистість, так і закономірності історичних процесів.

Відмінність історичної біографії від біографічного методу в історії полягає в тому, що у першому випадку особистість є об'єктом дослідження, а у другому – предметом.



Методологічна складність одночасного застосування методів полягає в тому, що, з огляду на посилення персональної історії, особистість є не тільки предметом дослідження, але і об'єктом (тобто засобом пізнання). Варто зауважити, що деякі теоретики методології науки підкреслюють близькість змістовної суті поняття «об'єкт» і «предмет» дослідження і недоцільність їх поділу. У цьому дослідженні обрана методика створює складності в розмежуванні понять.

У контексті сказаного особа Л.Д. Проскурякова – подвижника залізничної науки та освіти, невтомного збирача матеріалів у галузі залізничного транспорту та мостобудування, безумовно, становить інтерес для історії науки і суспільної думки нашої Вітчизни кінця XIX – першої половини XX ст. Безперечно, Л.Д. Проскуряков належав до «великих» осіб нашої історії [31–33]. Професор Л.Д. Проскуряков є основоположником школи проектування та будування великих мостів і транспортних вузлів, фундатором сучасної школи комплексного вивчення і розвитку мережі усіх видів транспорту, створювачем методики єдиного технологічного процесу роботи залізниць загального користування і внутрішнього (промислового) транспорту.

Наділений від природи діяльним характером, Л.Д. Проскуряков завжди перебував у центрі громадського і наукового життя країни, був членом багатьох наукових товариств. У суспільну свідомість сучасників і нащадків він увійшов як людина, «типова» за своїм світоглядом і політичними поглядами і для свого часу, і для свого стану. І хоча він належав до осіб, які є «споживачами» ідей, його погляди – плід цілком самостійної переробки уявлень, що існували в суспільстві. Вони оригінальні і рясніють новаціями. Його діяльність, як правило, була спрямована на поширення і зміцнення загальноприйнятого, він не відставав, а, навпаки, випереджав свій час. Як людина дії, Л.Д. Проскуряков – ідеальний об'єкт для виявлення тих способів, які характерні для кожного соціуму, вдаючись до яких, індивід у заданих і повністю контрольованих ним обставинах «творить свою історію».

Життя Л.Д. Проскурякова припало на другу половину XIX – першу чверть XX ст., одну з найбільших переломних епох в історії нашої країни. Це був час складних і болісних пошуків шляхів подальшого розвитку Російської імперії та СРСР, час «великих реформ», які стосувалися усіх шарів суспільства на величезних просторах країни. Так, економічні і соціальні перетворення, викликані відміною кріпосного права, змінили роль провідного класу царської Росії – дворянства. Ще значніші зміни торкнулися основної маси населення – селян, які отримали, хоч і обмежену, але свободу. Зрештою, друга половина XIX ст. – час прискореного процесу формування третього стану становлення цивілізованого суспільства, бурхливого залучення до громадського життя інтелектуальної еліти, розквіту науки, освіти, техніки та мистецтв. Яскраве забарвлення цьому періоду вітчизняної історії додали історичні особистості. Як переломний момент в історії царської Росії друга половина XIX ст. привертала і привертає увагу дослідників, що призвело до появи широкої історіографії питання. Разом із тим багато проблем перебуває на рівні міждисциплінарних досліджень, які поки не знайшли відображення в науковій літературі.

Реконструкція біографії Л.Д. Проскурякова дає змогу на рівні мікроісторії звернутися до вивчення деяких актуальних проблем історії Російської імперії другої половини XIX ст. та радянських часів (до 30-х років XX ст.). У сприйнятті особистості Л.Д. Проскурякова склався певний стереотип. Його діяльність завжди була самодостатнім фактором його біографії. Безперечно, Л.Д. Проскуряков не може бути зрозумілим без свого дітища – мостобудування. Це кульмінаційний момент у

його житті, але він не може бути зрозумілим і без численних громадських справ й особистих захоплень, які опинилися поза полем зору дослідників його біографії.

Таким чином, з метою оцінки творчості і діяльності Л.Д. Проскурякова необхідні додаткові пошуки нового корпусу джерел, переосмислення того, що вже введено до наукового обігу, і перегляд в окремих випадках встановлених оцінок. У дослідження варто залучати далеко не весь комплекс джерел біографічного листування, який можна віднести до матеріалів, що розкривають особистість Л.Д. Проскурякова. Разом із тим обрані джерела можна визнати репрезентативними, адже вони дають змогу доволі повно розкрити тему дослідження.

### **Висновки**

Підсумовуючи вище окреслене, необхідно констатувати, що складність та суперечність історичного процесу допускають різні шляхи його дослідження. Останніми роками методологічні пошуки вітчизняної історіографії більше зосереджувалися на напрямі мікроісторії і, насамперед, напрямі історії індивіда. Персоналізація історії дала змогу глибше проникнути в повсякденність життя, проблему альтернативності історичного процесу, зробити історію більш насиченою фактами, конкретизувати розвиток подій, учасником яких була людина.

Дослідження на рівні індивідуальної свідомості, індивідуального досвіду, індивідуальної діяльності висунули проблему проникнення через мікроісторію в закономірності макроісторії. Співвідношення і сумісність мікро – і макроаналізу найкраще вирішуються через призму вивчення особи в контексті епохи. Посилення гуманістичних тенденцій у сучасному суспільстві призвело до зростання зацікавлення до особи, її неповторності, самотності духовного світу і, як наслідок, до підвищення актуальності історичних досліджень у формі біографій.

Мікроісторія і, насамперед, один із провідних її напрямів – історія індивідуума, спирається на цивілізаційний підхід. Концептуальний каркас, в руслі якого розвивається сучасне трактування проблеми цивілізації, представлений теоретичними і методологічними настановами школи «Анналів», яка поставила завдання розширення і поглиблення предмету історичного дослідження, переходу від рубрикації історичної реальності на економічні, політичні, дипломатичні, релігійні, культурні та інші факти та події до системно-історичного відтворення історії в її цілісності, процесуальності, структурності. Таким чином, для мікроісторії виключно важливий той факт, що предметом цивілізаційного підходу в історії є не якась одна сторона людського буття, а сукупність усіх форм життєдіяльності в їх історичному розвитку і спадкоємності. Це дає змогу перенести цивілізаційний підхід у межі мікроісторії у напрямі історії індивіда.

Нині тема природи людини отримує нове звучання завдяки синтезу багатовікових історико-філософських традицій, в осмисленні людини і комплексу сучасних наук. Історіософія техніки передбачає осмислення техніки як продукту людської цивілізації у всесвітньо-історичному масштабі. Історія науки і техніки – міждисциплінарна галузь пізнання, що вивчає створення, розвиток і наслідки розвитку науки і техніки в культурних, історичних і соціальних контекстах. Необхідність нового підходу у вирішенні проблемного питання про статус біологічного і соціального/культурного в людині цілком усвідомлена, але цей підхід недостатньо реалізований. Необхідна нова наукова парадигма, яка цілісно відображає специфіку природи людини, її причетність і до світу природи, і до світу культури, що характеризує людину як самостійну форму буття в історії науки і техніки.

Сучасні науковці розширюють межі пошуку істини, виокремлюючи історичне не тільки у вигляді власне історії, а у вигляді подієвих явищ. До напрямів когнітивних розвідок відносять асиметрію інформації як складність, цілеспрямованість, унікальність – фактори формування особливостей об'єкта історичних досліджень. Саме історіографія будь-якої проблеми як інформаційний ресурс наукового дослідження має стати каталізуючим фактором у процесі співвідношення рівня знань із рівнем людської поведінки на місцях, у державі, на планеті.

Історія науки і техніки рівною мірою стосуються людства і природного світу. Антропологія як наука про людину і людство має популяризувати себе за допомогою досліджень загалом і досліджень із питання виживання людської популяції зокрема. У ХХІ ст. біокультурні підходи та моделі можна вважати одним із дієвих способів розроблення і проведення досліджень природи і сутності людини. Історичні дослідження наукових ідей і подій й нині не транслиують наукове бачення проблеми людини у проблемному полі біокультурної антропології, що дає підстави продовжувати дослідження з окресленої теми дослідження.

### **Список використаних джерел:**

1. Соколовская З.К. 300 биографий ученых / З.К Соколовская. – Москва: Наука, 1982. – 389 с.
2. Соколовская З.К. 400 биографий ученых / З.К Соколовская. – Москва: Наука, 1988. – 510 с.
3. Пилипчук О.Я. Александр Онуфриевич Ковалевский / О.Я. Пилипчук. – К.: Наукова думка, 1990. – 220 с.
4. Гудзь Ю.П. Иван Федорович Шмальгаузен / Ю.П. Гудзь, О.Я. Пилипчук. – К.: Наукова думка, 1995. – 182 с.
5. Сергієнко С.С. Історико-науковий аналіз діяльності О.О. Коротнєва в контексті розвитку біологічної науки / С.С. Сергієнко // Історія освіти, науки і техніки в напрямках, школах, іменах. – К., 2006. – Вип. 5. – 228 с.
6. Шуманський В.П. Діяльність І.А. Феценка-Чопівського в контексті розвитку науки і техніки / В.П. Шуманський // Історія освіти, науки і техніки в напрямках, школах, іменах. – К., 2005. – Вип. 7. – 232 с.
7. Корман М.Ф. В.О. Караваєв: життя і діяльність / М.Ф. Корман // Історія освіти, науки і техніки в напрямках, школах, іменах. – К., 2008. – Вип. 9. – 224 с.
8. Гамалія В.М. О.А. Яната та його діяльність в галузі природничо-наукової термінології / В.М. Гамалія // Історія освіти, науки і техніки в напрямках, школах, іменах. – К., 2006. – Вип. 8. – 222 с.
9. Гармаш Т.П. О.В. Квасницький в історії фізіології сільськогосподарських тварин України / Т.П. Гармаш // Історія освіти, науки і техніки в напрямках, школах, іменах – К., 2007. – Вип. 10 – 222 с.
10. Уварова Л.И. Александр Павлович Гавриленко: 1861–1914 / Л.И. Уварова // Научно-биографическая литература. – Москва: Наука, 2006. – 120 с.
11. Салата Г.В. Асиметрія історіографії: нотатки до постановки проблеми [Текст] / Г.В. Салата // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1 (40), грудень. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 279–282.
12. Кром М.М. Историческая биография: новая жизнь старого жанра / М.М. Кром // Источниковедение и методологические проблемы биографических исследований: Сборник мат. научно-практического семинара (Санкт-Петербург, 4–5 июня 2002 г.). – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2002. – С. 182–189.

13. Репина Л.П. «Персональная история»: Биография как средство исторического познания / Л.П. Репина // Казус: Индивидуальное и уникальное в истории. – Вып. 2. – Москва, 1999. – С. 76–100.
14. Репина Л.П. Историческая биография и «новая история» / Л.П. Репина // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 5. Спец. выпуск. Историческая биография и персональная история. – Москва, 2001. – С. 3–12.
15. Репина Л.П. Персональная история и интеллектуальная биография / Л.П. Репина // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 8. Спец. выпуск. Персональная история и интеллектуальная биография. – Москва, 2001. – С. 3–9.
16. Беленький И.Л. Проблемы биографического жанра в советской исторической науке: Научно-аналитический обзор / И.Л. Беленький. – Москва: ИНИОН, 1988. – 27 с.
17. Валевский И.Л. Биографика как дисциплина гуманитарного цикла / И.Л. Валевский // Лица. Биографический альманах. – Москва; Санкт-Петербург, 1995. – С. 32–69.
18. Репина Л.П. Историческая биография и «новая история» / Л.П. Репина // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 5. Спец. Выпуск. Историческая биография и персональная история. – Москва, 2001. – С. 3–12.
19. Померанцева Г.Е. Биография в потоке времени: ЖЗЛ: Замыслы и воплощение серии / Г.Е. Померанцева. – Москва: Книга, 1987. – 335 с.
20. Аверинцев С.С. Добрый Плутарх рассказывает о героях, или счастливый брак биографического жанра и морской философии / С. С. Аверинцев // Плутарх. Сравнительные жизнеописания. – В 2-х томах. – Москва, 1994. – Т. 1. – С. 637–654.
21. Персональная история. – Москва, 1999. – С. 4.
22. Беленький И.Л. Биография и биографистика в отечественной культурно-исторической традиции / И.Л. Беленький // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 5-й спец. выпуск. Историческая биография и персональная история. – Москва, 2001. – С. 40.
23. Винокур Г.О. Биография и культура / Г.О. Винокур. – Москва, 1927. – 86 с.
24. Барг М.А. Категории и методы исторической науки / М.А. Барг. – Москва, 1984. – 93 с.
25. Валевский А.А. Основания биографики / А.А. Валевский. – Киев, 1993. – С. 10–13.
26. Беленький В.Л. Биографика / В.Л. Беленький // Отечественная история. История России с древнейших времен до 1917 г. – Москва: Изд-во «Большая энциклопедия», 1994. – С. 233–234.
27. Ревель Ж. Биография как историческая проблема / Ж. Ревель. – Москва, 2002. – 184 с.
28. Блок М. Антропология истории / М. Блок. – Москва, 1985. – С. 18.
29. Лотман Ю.М. Литературная биография в историко-культурном контексте / Ю.М. Лотман // Ученые записки Тартуского университета. – Тарту, 1986. – Вып. 683. – С. 106.
30. Цейтлин А.Г. Методы литературоведения / А. Г. Цейтлин // Литературная энциклопедия. – Москва, 1934. – С. 387–388.
31. Салата Г.В. Геній інженерної думки Л.Д. Проскуряков (1858–1926 рр.): нотатки до історії будівництва мостів в Україні / Г.В. Салата // Матеріали наук.-практ. конференції «Технічні науки: обговорення актуальних проблем». 5 березня 2017 р. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 9–16.

32. Салата Г.В. Професор Л.Д. Проскуряков (1858–1926 рр.): хронологічна ретроспектива життя та діяльності / Г.В. Салата // Історія науки і техніки: Збірник наукових праць. – К.: Вид-во ДЕТУТ, 2017. – Вип. 10. – С. 70–77.

33. Салата Г.В. Асиметрія історіографії життя і діяльності професора Л.Д. Проскурякова (1858–1926 рр.): нотатки до постановки проблеми / Г.В. Салата // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XII Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСБ НААН України; м. Київ, 19 травня 2017 р.– Київ: ТОВ «Центр поліграфії «КООМПРИНТ», 2017. – С. 338–340.

**Соснін О.В.,**

*доктор політичних наук, професор,  
Заслужений діяч науки і техніки, академік  
Української академії політичних наук,  
професор кафедри університетської освіти і права  
ДНВЗ «Університет менеджменту освіти»  
Національної академії педагогічних наук України*

**Воронкова В.Г.,**

*доктор філософських наук, професор,  
завідувач кафедри менеджменту організацій та управління проектами  
Запорізької державної інженерної академії,  
академік Української академії політичних наук*

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН  
«ЛЮДИНА–СУСПІЛЬСТВО», «СУСПІЛЬСТВО–ЛЮДИНА»,  
«ЛЮДИНА–ПРИРОДА» У МІНЛИВОМУ  
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ**

**Анотація**

Мета наукового дослідження – концептуалізація проблем людини і суспільства, суспільства і людини, людини і людини, що розвиваються в мінливій сфері інформаційного простору. Проблеми людини отримали своє подальше вивчення, є дискусійними і не розділяються всіма вченими. Аналізуються сучасні концепції взаємовідносин «людина–суспільство» відомих філософів, що сприяли розгортанню проблем людини на початку ХХІ століття. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії людини і соціуму як своєрідної іманентної суперечливості глобального інформаційно-комунікативного соціуму. З метою аналізу цього складного феномена застосовано інформаціологічний і синергетичний підходи та виявлено, що інформаціологічний, так і синергетичний підходи приводять до розуміння інформаційно-комунікативної єдності світу як цивілізаційної парадигми. Представлено умови формування цілісності особистості як результат динамічної (нестійкої) рівноваги в системі «особистість–суспільство», проте ця рівновага постійно перебуває під загрозою порушення внаслідок тих змін, які відбуваються в суспільстві.